

Арыкова А.И., Артыкова С.И.

ЖАРАТЫЛЫШ ЖАНА ЭКОЛОГИЯ. Ч. АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ЭКОЛОГИЯЛЫК КӨЙГӨЙЛӨР

Арыкова А.И., Артыкова С.И.

ПРИРОДА И ЭКОЛОГИЯ. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ч. АЙТМАТОВА

A.I. Arykova, S.I. Artykova

NATURE AND ECOLOGY. ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE WORKS Ch.T. AITMATOV

УДК: 502.3/504:8

Учурдагы экологиялык кырдаал адамзаттын келечеги тууралуу олуттуу тынчсызданууну жаратууда. Өзүнүн убагында, өзүнүн эли менен чогуу жашаган залкар инсан, замандашыбыз Ч.Т. Айтматов аны тынчсыздандырган окуяларга тез эле көңүлдүн бурган. Адам жаратылыштын бир мүчөсү болгондуктан, экологиялык кризис доорунда курчап турган чөйрө менен ынтымактуу жашоого адамдарды чакырган. Анын жазган чыгармалары жаратылышка кылдаттык менен мамиле жасоого бизди тарбиялайт.

Негизги сөздөр: жаратылыш, адам, экология, кырдаал, кризис.

Современная экологическая ситуация вызывает глубокое беспокойство о будущем человечества. Наш великий соотечественник Ч.Т. Айтматов, как истинный писатель, живший в свое время со своим народом, живо откликнулся на волновавшие его события. Поэтому в эпоху экологического кризиса, он считал, что человек – часть природы и что люди должны жить с окружающей средой в добром согласии. Его произведения воспитывают в людях разумное, бережное отношение к природе.

Ключевые слова: природа, человек, экология, ситуация, кризис.

Modern ecological situation is deeply concerned about the future of mankind. Our great compatriot Ch.T. Aitmatov as a true writer, who lived in his time with his people, vividly responded to his agitated events.. Therefore, in the era of environmental crisis, he believed that people - part of nature and that people have to live with the environment in good agreement. His works bring in people reasonable, respect for nature.

Key words: nature, people, the environment, the situation, the crisis.

Табият менен таттуу мамиледе болуу

Коомдук жана саясий көз караштар менен байланышта болгон жалпы дүйнөлүк проблемалардын бири – экологиялык проблемалар. Кандайдыр бир жерде (бирок бизде эмес) бир нерселер болуп жатат, бирок алардын бизге эч тиешеси жоктой болуп сезилет, ошондой болгону менен кандай гана экологиялык жылыш болбосун акырында анын жердин бардык жаратылышына таасирин тийгизээри анык. Бул жөнүндө залкар жазуучубуз Ч. Айтматов: «Бүгүнкү күндө биздин бардыгыбыздын учу – кыйры жок космостогу бир эле кемеде жайгашкандыгыбызды» эч убакытта эстен чыгарбоону өзгөчө белгилеп кеткен.

Бир сөз жүргүзө турган экология – адам менен айлана-чөйрөнүн өз ара аракеттенишүү модели гана

болбостон, кеңири мааниде экологияга «адам-жаратылыш» катнаш системасына катышкандардын баары кирет, ошондуктан ал табигый, техникалык жана гуманитардык илимдердин баарын өз ичине камтыган илим. Ушул себептен, экологиялык проблемалар каралганда анын физикалык, химиялык, биологиялык, экономикалык, коомдук аспектилери да эске алуу керек.

Айлана-чөйрө менен адам заттык, энергетикалык, информациялык болуп ар түрдүү байланышта. Бул байланыштар адамдын өзүн да, жаратылышты да өзгөртө алышат.

Эгерде тирүү жандыктар көбүнчө чөйрөгө ылайыкташып жашашса, адам болсо аны активдүү өзгөртөт. Мүмкүн болушунча жаратылыштан көбүрөөк алууну адам көздөсө, ал эми жаратылыш болсо максималдык өндүрүүгө эмес, максималдык туруктуулукка умтулат.

Жаратылыш менен адамдын тыгыз байланышта болгондугу адамзаттын тарыхынан эле белгилүү. Баарыбызга белгилүү болгон «Кожожаш» кичине эпосунда бир айылдын элине таанылып, аты чыккан мерген Кожожаш өз башына жана үй-бүлөсүнө түшө турган конфликт-ситуацияга карабастан, Сур эчки менен айыгышкан кармаш жүргүзөт. Бул каардуу күрөштү элдин тотемдик ишеними да токтото алган жок. Анткени, Сур эчки менен Кожожаштын ортосунда болгон айтышуу монологдору эки жактын тең жашоо үчүн болгон күрөшүн ачып берип жатат. Элдик түшүнүк боюнча Сур эчки кайберендердин ээси, ал адамча сүйлөйт, ой жүгүртөт. Ал Кожожаштан Алабаштын чымындай жанын калтыруусун суранат. Бирок, Кожожаш Сур эчкинин өтүнүчүн кабыл албайт, адамдык гумандуулукту көрсөтпөстөн, тукумун кырып салат. Көздөгөн максатынан кайтпаган Кожожаш жеңишке жетүүгө аракеттенет, бирок анын аракетинин аягы барып трагедияга менен аяктап, Кожожашты аскадан учуп өлүүгө аргасыз кылат.

Ушинтип, байыркы замандан тартып эле адам өзүнүн жашоо тиричилиги үчүн керек болгондугуна карабастан жаныбарларды кырып салуудан баш тартууга үндөптүр. Мына ошол убакытта эле экологиялык проблемалардын ушундай аспектилери, биздин азыркы учурдагы жаратылышты коргоо жөнүндө көрүп жаткан камкордугубуз белгиленип кеткен экен.

«Табият менен таттуу мамиледе болуу» деген «Манас» эпосунан алынган осуят «адам-табият» алакасын чагылдырган, адам менен табияттын бир туугандыгын жана ажырагыс биримдигин тыгыз байланышта чагылдырган мурасты экология илими үчүн таалим-тарбия берүүчү булак, казына, асыл эстелик катары эсептөөгө болот. Дагы бир жолу «Өткөндү эстеп, келечекти күтө билгенибиз үчүн биз барбыз» деген кемеңгер жазуучубуздун айткан сөзүн дайыма эстеп жүрүшүбүз керек экендигин айтсак ашыкча болуп кетпейт го деп ойлойбуз.

Адамдын жаратылышка жасаган мамилеси илимий-техникалык прогресстин натыйжасында өтө эле татаалдашып кетти. Азыркы учурда адам баштапкы «Мекен-жаратылыштан» өтө эле алыстап жана бардыгын өзүнүн кызыкчылыгы жана керектөөсү үчүн багындырып жатат. Коом менен жаратылыш бири-биринен алыстап кетпеши үчүн жаратылыш закондорун жана закон ченемдүүлүктөрүн адамдын терең түшүнүп, өзүнүн ишмердигин башкарып, жеке муктаждарын чектеши керек. Жаратылышка наадандык менен мамиле жасоо менен өзүбүз отурган бутакты кесип, өзүбүздүн жашоо турмушубузду кыскарткан болобуз. Бул жөнүндө К.Э. Циолковскийдин таамай айткан сөзүн келтирели: «Адам жаратылышка зордук-зомбулук менен мамиле жасады, эми жаратылыштын ага ошондой эле мамиле жасоосун күтүшүбүз керек».

Чындыгында эле, азыркы учурда адам менен табияттын арасындагы карым-катнаш татаалданып, карама-каршылыктар мурункудан да күчөдү, экологиялык ааламат коркунучу келип чыкты («парник эффектиси»), климаттын глобалдуу өзгөрүшү, «кислоталык жаандар», «озон катмарынын тешилиши» ж.б.).

Ушинтип, учурдагы экологиялык жагдай адамзаттын келечеги жөнүндө олуттуу тынчсызданууну жаратууда. Ошол себептен, экологиялык проблемаларга арналган көптөгөн макалалар чыгарылып, ошондой эле эл аралык конференцияларда жана семинарларда алар талкуулана да башталды.

Тилекке каршы, экологиялык проблемалардын кескин курчусун адамдардын басымдуу көпчүлүгү жеткиликтүү түрдө баалашпай жатышса, башкалары болсо көңүлдөрүн бурушкусу да келишпейт.

Ал эми адабияттын өкүлдөрү жогорку проблеманы кароодон четте калышкан жок. «Духу Хельсинки альтернативы нет» деген макаласында залкар жазуучубуз Ч. Айтматов: «Адабияттын учурдагы эң биринчи милдети – көгүлтүр планетабыздын климатын жакшыртууга жардам берүү, ушул күндө бул ден соолукта жашаш үчүн зарыл болгон табигый чөйрө жөнүндө камкордук көргөндөй эле эң маанилүү» экендигине өзгөчө көңүл бурууну жазып кеткен.

«Ак кеме» аттуу адабий чыгармасында Ч.Айтматов адам менен жаратылыштын гармониялык мамиледе болушу жөнүндөгү проблеманы «Бугу-эне» жөнүндөгү уламыш аркылуу койгон. Илгертеден бери эле адамдар «өздөрүнөн» жаратылышты коргоого, айлана-чөйрөнүн байлыгын жана

кооздугун сактап калууга аракеттенишкен, ошондуктан проблеманын маанилүү экендигин түшүнүшүп жаратылышка жасаган өздөрүнүн мамилесин сынга алышып, аны драма жана трагедия аркылуу чагылдырышкан. Бул – эч убакытта «Бугу-эненин» башкача айтканда жаратылыштын алдында милдеттүү экендигибизди унутпаш керек деген кийинки муундарга айтылган эскертүү болгон.

Ушинтип, «Ак кеме» чыгармасында залкар жазуучубуз Ч. Айтматов учурдагы нравалык маселелер менен адамдын жаратылышка болгон мамилеси жөнүндөгү проблемаларды абдан кылдаттык менен айкалыштырган.

Жаратылыш менен адамдын мамилеси жөнүндөгү проблеманы «Кыямат» романында да Ч.Айтматов көтөргөн. Бул роман жаратылышка наадандык менен мамиле жасагандыгына жооптуу адамдын өзү экендигин анын мойнуна алуусуна, ойлонуусуна чакыруу болгон.

Адам алардын тынч жашоосун бузганга чейин өз үйүрү менен жашаган карышкырлардын турмушун сүрөттөп жазуу менен роман башталат. Эттин планын толтуруу үчүн сайгактарды кырууда Акбара өзүнүн бөлтүрүктөрүнөн ажырайт. Жалгыз калган Акбара өзүнүн энелик мээримин, сүйүүсүн адамдын баласына бергиси келет. Бирок, анын мындай аракетин туура түшүнбөгөн адам карышкырды, аны менен өзүнүн баласын да атып өлтүрөт. Бирок, баланын өлүмүнө Акбаранын эч күнөөсү жок. Ага адамдын өзү, анын өзүнүн камын гана ойлогондугу, ач көздүгү күнөөлүү.

Ушул жерде адамдын жаратылышка жасаган мамилеси жөнүндө Ч. Айтматовдун ой жүгүртүүсүн келтирсек туура болот го деп ойлойбуз: «Эгерде бала кезинен тартып эле адам жаратылыш менен бир туугандай байланышта болуп тарбияланса, ал чоңойгондо, чыгармачылыгынын туу чокусун жеткенде жаратылышка кайдыгер мамиле жасаган өндүрүүчү болбойт деген зор ишеним бар. Аны жаратылышка этияттык менен мамиле жаса деп үгүттөөнүн зарылчылыгы да жок, себеби аны өзү эле жаратылышты коргоого даяр.

Ушинтип, залкар жазуучубуз Ч. Айтматовдун кээ бир чыгармаларын анализдегенден кийин өзүнүн убагында, өзүнүн эли менен чогуу жашаган кемеңгер жазуучубуз, аны тынчсыздандырган окуяларга жана фактыларга бат эле көңүлүн буруп, өзүнүн чыгармаларында чагылдыргандыгына күбө болобуз. Ошондуктан, экологиялык кризис заманында адабияттын милдети – адамдардын айлана-чөйрө менен таттуу мамиледе болуп жашоого тарбиялоо. Анын жазган китептери кылдаттык менен жаратылышка мамиле жасоого бизди үйрөтөт. Эгерде биз экологиялык кризистен чыккыбыз келсе жаратылыш менен бирге аракеттенишип жана аны күчкө салып багындыруудан баш тартышыбыз керек.

«Эң эле кечигип келген кейиштүү өкүнүчтүн эч пайдасы жок болуп калбасын үчүн» залкар инсан Ч.Айтматов экологиялык тарбия берүүнү бала бакчадан жана метептен тартып эле баштоо керек деп эсептеген.

Биз өз тармагында квалификациялуу болгон адистерди, мектеп мугалимдерин даярдоо менен эле чектелип калбастан, экологиялык проблемаларды талдоого, түшүнүүгө жана аларды баалоого да бүтүрүүчүлөрдү үйрөтүшүбүз керек.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч.Т. Статьи, выступления, диалоги, интервью. - М.: Изд-во Агентства печати Новости, 1988.
2. Айтматов Ч.Т. Повести и рассказы. Изд. 3-е. - Фрунзе. «Кыргызстан», 1978.
3. Айтматов Ч.Т. Плаха. - Фрунзе. Изд-во «Адабият», 1988.
4. Айтматов Ч.Т., Шаханов М. Плач охотника над пропастью (Исповедь на исходе века). - Алматы: Рауан, 1996.
5. Кожожаш: Эпос, «Эл адабияты» сериясынын I-тому. - Бишкек: «Шам» басмасы, 1996.
6. Чоров М.Ж. Теория и практика формирования эколого-правовой культуры личности будущих учителей. - Бишкек, 2000.

Рецензент: д.пед.н., профессор Чоров М.Ж.
